Van die Peste,

Hier wort Constich, ende grondelick bewesen/ hoe die Overicheyt haer ghemeente/ ende een yeghelijck zijn seluen/ ende zijn huysghesin/ sal preserueren ende bewaren/ van die voortslaende ende vernielende Peste/

Door Henrick van Benscop Medecijn in die vermaerde Coopstadt Dordrecht.

TOT DORDRECHT,
By Peeter Verhaghen/ woonende in mijns Heeren Herberghe.
M. D. LXXXIIII.

Den Achtbaren, wysen ende voorsichtigen Heeren/Jacob Muys van Holy Schout/ende Bailliu van zuytHollandt/ Willem Stoop Dirckxz. Borghermeester/ Den Eersamen wijsen ende discreten Schepenen/eñ Raedt der Stede van Dordrecht/ wenscht Henrick van Benscop ghesontheyt ende salicheyt.

DOOr twee middelen Achtbare ende vrome Heeren/
vercrijchtmen volcomen kennisse van eenighe saken/
dese zijn die Redene ende die Experiencie/wat met die
beyde niet ondersocht is / ende beuesticht / is onseker
ende wanckelbaer: Wie dat sonder hulpe van goet be
wijs ende ondervindinge yet attenteert ende beghint/
die vint zijn seluen meestendeel bedroghen/ende verlo
ren werck ende costen ghedaen te hebben. Dit beuint=
men daghelijcx in timmeragie/dijckagie ende alle hantwerck. Daeromme
ghelijctmen die/by die twee voeten der menschen / want sonder hulpe van
beyde/en machmen niet gaen / ende die ghemackelijck wil voort gaen/die
moeten beyde zijn voeten wel ghesont zijn ende tot zijnē wille hebben/alsoo
mede/die goeden raet/met verstandighen ende veruaren luyden slaet / die
sal zijn voornemen voorspoedelijck ende gheluckelijck ten eynde brengen.
Dit hebben mijn voorsichtige Heeren(sonder twijfel) voor oogen gehadt/
als sy den Achtbaren/ wijsen en hoochgeleerden M. Joost Mennijn/Doc=
toor in beyde die Rechten hooghe Heemraet van Schielant / onlanex Ad=
uocaet Fiscael/ende Raetsheer vanden Houe van Hollant/tot haren Raets
heer ende Pensionarius hebben vercoren ende aenghenomen. Dese mid=
delen hebben mijn Achtbare Heeren(sonder achterdencken)in den raet ge=
nomen/int beghinnen van dit costelick werck/ende grauen van die nieuwe
Hauen/tot groot ghemack vanden coopman ende profijt der Borgheren.
Door dese twee middelen / beghinnen mede alle oprechte Medecijns haer
werck ende curatie/ Sy ghebruycken selden yet / dat niet/met vaste reden
beuesticht is/ende langhe experientie goet beuonden / die redene laet haer
dickwils voor staen/groote crachten te zijn/in eenich cruyt/nochtans en is
daer gheen sekerheyt van/soo langhe dat niet ondervonden is/ Die experi=
entie ende het ghebruyck openbaren oock menighe remedien / die welcke
nochtans sorchlijck zijn om weder te ghebruycken/al eer die redene onder=
socht heeft/waeromme/ende hoe/dit aldus is geschiet: ende al ist dat sy die

oorsaecken niet vinden can/(ghelijck het menschen verstant / niet allen ef=
fecten tot zijn oorsaecken can brenghen) nochtans moet sy die ghele ghent=
heyt om bequamelijck te besighen/beteyckenen/ende tselfde tot het werck
leyden. Den Rhabarbare ende Agaricus ontlasten het lichaem van veel=
derhande vuylicheyden/als het daghelijcsche ghebruyck betoont. Die Re=
dene al heeft sy sonder achterdencken/noch niet gevonden/ oft dat geschiet
door treckinghe/ende aenlockinghe/van een inghebozene vrientschappe eñ
accoort/ghelijck den Magneet steen het yser doet: ofte door verdrijvinghe
ende wtiaghinghe / van een aengheschaepte vyantschappe eñ tweedracht:
ofte door porringhe ende prickinghe der natuerlicke crachten alleen/noch=
tans en machmen niet profytelijck die voorseyde remedien ghebruycken/
ofte die redene moet die gheleghentheyt ende tijt/ het ghewichte/ ende die
maniere voorschrijven/ende te kennen gheven. Ondersoeckinge dan ende
versoeckinghe maecken volcomen kennisse/ende een perfeet meester/ ende
in onse scientie een Medecijn: Ende die met dese twee versien is/die mach
met een vrye conscientie/het officium des Medecijns ende genesen der siec=
ken hem onderwinden. Die anders doet/ is gheen ghenesér/maer een be=
deruer der siecken/ende sal reden gheven/van alle die lichamen by hem ge=
crenct ofte ghedoot. In dit boecxken hebbe ick gearbeyt/met waerschij=
nelijcke redenen die natuere des pestes/ende haer oorsaecken wt te leggen/
ende met dickmaels versochte ende neerstelijcke ondersochte remedien ge=
leert/hoe men die afweeren sal ende hem daer van preserueren. Van het ge
nesen des pestes/en hebbe ick nv niet gheroert/ dan daer van/ alsoo die cu=
ratie den gheleerden meest aengaet/ hebbe ick inden sin/int Latijn noch cor
telijck int langhe te schrijven: want in dit mijn schrijvens in Nederlantsche
sprake/begheere ick sonderlinghe te hulpe te comen den ghemeenen man/
die zijns selfs/ende zijns huysghesins ghesonheyt soecket te onderhouden/
ende begheert te bevrijden/van die dootlijcke peste / ende te costelijck valt
ende te moeyelijck/daghelijcx op alle punten den Medecijn te consulteren/
ende raet te vraghen. Ende daeromme mede/en ben ick niet dieper ghetre=
den/in het beschrijven van die/dan van noode was tot die preseruatie/ende
hebbe alleen gheleert/wat die peste is / hoe sy in het lichaem ghegenereert
wort/waeromme sy voortspruyt/ende die oorsaecken/ het welck geheel tot
mijn voornemen van noode was/want alsmen den vyant bekēt/zijn crach
ten ende aenslaghen ontdect zijn/soo canmen hem lichtelijcker ontgaen/eñ
tegens hem versien. Die differentien oft verscheydenheyden des pestes/eñ
oock die teeckenen/hebbe ick hier mede achtergelaten/om dat die meerder
tot het ghenesen dienen/dan tot het preseruerē/want van alderhande peste/
wortmen by na op eender maniere ghepreserueert / maer niet deur eender=
leyden raet gecureert. Eñ die mijn leeringhe willen volghen/die en sullen

selfs

selfs niet gaen besien ende door die teeckenen examineren/alsser eenighe suspitie en roep coemt/van dese siecte/ost die warachtich is oste niet/dan sy sullen met het ghemeen gherucht te vreden zijn/en laten dat ghenoech zijn om haer in tijts te versien ende te wapenen. Nv want het ouer langen tijt/ die ghewoonte is gheweest/datmen alle ghedichte iemants toe-eyghent/ om dat van dien/dat selfde van alle opspracke soude worden beschermt en ghedefendeert: soo heeft my oock nootlijck ghedocht/in mijn eerste aencoemste en wooninge alhier/v mijn voorsicht. Heeren/dit toe te schrijuen ende te dediceren/om dat door mijn Heeren authoriteyt/van alle benijders opspraeck en calumnie/dit soude zijn bevrijt ende versekert. Mijn Achtbare Heeren willen dese mijn eerste vruchte/en compositie in haer behoede ende beschermighe nemen. Ende al ist eenen cleynen arbeyt/ende werck/ wilmen het getal der bladeren aensien/nochtans verhope ick/dat dat mijn Heeren/ende haer ghemeynte seer oorbaerlijck sal connen wesen: hoe wel dat die perfectie en volmaectheyt van een werck/niet in die grootte is gheleghen: ende eenen Apelles oste constich Schilder/toont meer conste in een tafelken/van die grootte van een voet ofte handt/dan een plaggher doet in veel ellen doecx. Isser oock yemandt/die alleene/dat int Latijn is gheschreuen/groot acht ende weerdere/die selfde (spaert my den Heere almachtich ghesont) verhope ick noch mede/met verscheyden materien te contenteren ende te voldoen. Godt almachtich wil mijn wijse ende voorsichtige Heeren bewaren van ongheval/onderhouden in voorspoet en ghesontheyt/ende eyndelijck brenghen tot die eewighe blijschap ende salicheyt.

Te Dordrecht.

Het inhoudt deses Boecx

Van

Van die Peste.

Hier wort Constich ende grondelijck bewesen/hoe die Overicheyt haer ghemeente/ende een yeghelijck zijn seluen/ende zijn huysghesin sal preserueren ende bewaeren van die voortslaende ende vernielende Peste.

Van die natuere des Pestes,ende dat die is een voortslaende siecte. Capittel I.

DEn Heere Godt spreect door Ezechielem den Propheet: Mijn Ezech.vij.
gramschappe is ouer het gantsche volck. Van buyten tsweert/
van binnen pestilentie ende honger: die daer int velt is/sal door
tsweert steruen/ende die in die stadt zijn/ sullen van die peste ē
hongher verslonden worden. Met dese gheesselen straft Godt
almachtich ghemeenlijck die sondighe ghemeente. Dese dry gevoelen onse
Nederlanden/oock zeer strenghelijck op haer wtgestort / ende sien menich
duysent menschen/door tsweert vernielen/door hongher versmachten / ē
pestilentie vergaen. Niemant en is het eynde van Gods gramschappe ē
straffe bekent/ende een yeghelijck is beuolen na zijn beroep/zijn naesten te
helpen ende by te staen/daeromme ben ick verweet gheweest en beraden/
met dit teghenwoordighe boecxken/ mijn Vaderlandt behulpelijck te zijn
teghen die vernielende peste:wiens wesen ē natuere ick aldus beschrijue.
Die peste is een ghestadighe cortse/ghesproten wt een diepe/ vuyle ofte ve- VVat die
nynighe verrottinghe/van des harten dauwe/bloet ofte gheesten(spiritus peste is.
noemtmen die int Latijn)bequaem om voort te spruyten/ ende een ander te
besmetten. In dese beschrijuinghe wort grondelijck gheleert/die natuere ē Die peste
wesen des ghaue Gods. Ten eersten is sy een cortse die gestadelijck duert/ is een con-
ten eynde des siecx: Sommighe cortsen ontsteken daghelijcx/ ofte om den tinuele
anderen ofte derden dach/ouermits die oorsaecken ē voetsel van die/haer cortse.
stede wat verde van het harte begrepen heeft/maer van deser aert en is die
peste niet/die haer soo na thert geuoecht heeft/dat sy dat continuelijck doet
branden/tot dat dat verwonnen is/ofte selfs die nederlaghe heeft. Dese pe-
stilent. cortse grijpt haren oorspronck wt een diepe geheele/ofte venynighe
(ist datmen die soo belieft te noemen/om haer sonderlinghe bederuende ē
doodende cracht)verrottinghe. Als dese verrottinghe in zijn seluen staet en
weldt ende siedt/soo bulten daer wt vapeuren / dompen/ ofte wiltmen die
noemen een roock oft aessem/die hen verspreyden rontsomme die plaetsen
daer den siecken leyt/wt den mensche ofte door het aessemen ofte door die
swee-

sweetgaterkens gedreuen wesende/ die welcke een saetsel zijn van nieuwe Peste/ werckende in den genen/die die ontfangt ende intrect/want sy hebben in haer een bederuende cracht/gelijcksoomich haren oorspronc/daer sy wt ghewelt ende opghebult zijn/ doende verrotten al dat sy gheraecken/ ofte daer sy aencleuen/ist dat dat daer toe bequaem is. Om dese vapeuren ende saetselen wil (Saetselen/ int Latijn noemtmen die Seminaria/ om dat sy varen ende voortbrenghen ghelijcke siecten/ als daer sy wt ghebult ende ghesproten zijn) spruyt die Peste voort/ende den eenen/ wort vanden anderen geinfecteert/ ende besmet: ende om die te mijden/ende te ontgaen/ ist datmen den ghenen die met die Peste beuanghen zijn/behoort te schuwen. Hoe daer meer beuangen zijn met dese siecte/hoe daer meer der voorseyde saetselen zijn/ ende die lucht meer vervult wort ende vervuylt/ alsoo datse van een beghinnende/ een gheheel huys / jae een gheheele stadt ende lantschappe connen vervullen ende besmetten/als daer gheen regard ofte acht opgheslaghen wort/ ende men laet die door vermetelde ofte onachtsame menschen verbrey den.

Die Peste is een voortslaende siecte.

Van die bevvaerders der Pestilentiale dompen, ende dat die Peste voortcoemt vvt die verrottinghe.

Capitttel II.

Dese saetselen ofte dompen/ letten ende besmetten niet alleen/ als sy in die lucht versprezt zijnde/terstont ingheaessemt worden/maer liggen dickwils langhen tijt verborgen/ende worden bewaert in cleederen/bont/ deeckens/eñ andere openachtige materie/die welcke selfs niet beschadicht worden/van die saetselen des Pestes/ maer besmetten den menschen/als die / die door het ghebruyck aenraecken. Ghelijck den roock wt hout ofte torff rijsende/blijft hanghen aen die muer des schoorsteens: ende die goede guer van de specerie/ niet soo haest die doose verlaet / als die specerie daer wt is ghenomen: alsoo oock die exhalatien ofte dompen/ wt die pestilentiale verrottinghe oprijsende/ blijuen dickwils langhen tijt hanghen / in het hayr van Honden/Catten/ofte andere beesten/ in cleederen/ sonderlinghe die wolachtich zijn/ als Laken/ Fluweel/Bont/ ende dierghelijcke. Minder perijckel isser in leer/Sijde/Damast/eñ gelijcke gladde stof/ende sonder noppen/noch min can Yser/ Stael / Coper ofte Metael/ dese verrotte aessemen/ saetselen der toecomender siecktebe/by hem bewaren ende ouerdragen. Tghemeen gevoelen der geleerden is/dat het ghelt eñ metael onbequaem zijn/tot desen schadelicken dienst/ nochtans alsoo tghelt hoelachtich is/ende die saetselen taeyachtich/waert dat het selfde seer beaessemt worden vanden siecken/ofte lacch in plaetsen seer gheinfecteert eñ vervult van pestilentiale dompen/ ick en twijfel niet/ofte die souden daer aen mogen hechten

Ghelijckenisse.

VVat stoff die dompē des Pestes bevvaren can.

Het ghelt cā besmetten.

hechten ende ſchadelijck weſen die dat handelden. Van die nature ende weſen des peſts/ende waeromme die ſelf de een voortſlaende ſieckte is/wordt veel ghediſputeert van den gheleerden/die ſommighe van dien/ loopen tot een verborghen ende onbekende venijn / haer ontſlaende alſoo van verder onderſoeckinghe. Andere noemen dat mede een ſubtijle ende venijnighe gheeſte/ vapeur/ofte aeſſem/maer ontkennen dat die wt die verrottinghe haren oorſpronck ende beghinſel altijt ſouden hebben / ofte ſelfs oock verrot ſouden weſen/ofte door die middelen des verrottincx wercken eñ dooden. Andere laten haer voorſtaen dat deſe beſmettinghe gheſchiet/door een venijnighe qualiteyt ofte accident/die welcke/ofte met een weſentlijcke/ eñ ſubſtantiele materie/ ſoo die ſommighe ſchrijuen/oft ſonder die/ſoo andere gheuoelen/voortſpruyt ende verdeylt wort. Maer mijn goetduncken is/ als ick nv wtgheleyt hebbe/het welcke ick mede eertijts in publijcke diſputatie/in die loſweerdighe Vniuerſiteyt van Louen hebbe bewesen ende beweert/ende alſoo daer niet en is/de nature van alles dat leuen ontfanghen heeft/ſoo teghen ende contrarie/als die verrottinghe/ſoo laet ick my vaſtelijck voorſtaen/dat hier in den oorſpronc des peſts is gheleghen. Die verrottinghe mede is bequaem om dompen/ende aeſſemen voorts te brengen als ſaetſelen des voortſlaende peſte. In veel andere cortſen/vintmen oock verrottinghe/ende dat meer is/die meeſte hebben daer wt haren oorſpronc eñ beghintſel/eñ worden oock daer van onderhouden/ eñ ghevoedt/ maer ghelijck die ſelf de niet ſoo haeſtelijck oft dicwils dooden / als deſe teghenwoordige/ſoo is ooc die verrottinge minder/noch die dompen die daer wt rijſen/zijn niet ſoo vaſt/taey/eñ in een ghewrocht eñ ghemengt/dat ſy connen die cracht des verrottings ouerdragẽ/eñ een ander beſmeten eñ letten.

Verſcheyden geuoelen van het vveſen des peſts.

Onderſcheyt tuſſchen die peſte ende andere cortſen.

Van die eerſte oorſaecke des peſtes.

Capittel III.

DJe rechte cauſe eñ principale oorſaecke des peſtes/is die gramſchappe van Godt almachtich/die zijn ongehoorſame kinderen door deſe middel caſtijt eñ ſtraft/die Heer ſpreect tot Moyſen/tot hoe langhe ſal dit volc my niet geloouen ꝛc. Ick ſal haer ſlaen met peſtilẽtie eñ doen verdwijnen/ dan alſoo Godt door natuerlijcke middelen zijn werck meeſt volbrengt/ſo is ons voornemen/hier niet te onderſoecken die verſcheydenheyt der ſonden/die Godt irriteren/eñ tot ſtraffe verwecken / dan zijn inſtrumenten eñ middelen/door den welcken hy zijn gramſchappe op die ſondige gemeente wtſtort. Die eerſte eñ principaelſte cauſe ofte oorſake des peſtes/is een ſubtijle/verrotte/eñ venijnige materie in die lucht verſpreyt/ die welcke als ſy van den menſche/door het aeſſemen ingetogen wort/oft door die ſweetgaterkens heymelijck incruypt/ſo verandert ſy die natuerlicke complexie/eñ

Num.xiiij.

Die eerſte cauſe des peſtes.

doet des herten dauwe/bloet ofte gheesten bederuen ende verrotten. Dit Pestilentiale saetsel wort ghegenereert/ soo die Astrologiens segghen/ wt quade ende boose constellatien/ als wt die vergaderinge van Mars ende Saturnus in die teeckenen van die Maecht ende Tweelingen/ die welcke door haer crachte ende warmte wt der eerden/wateren/ ofte lucht/ sulcke dompen doen oprijsen veranderen ende bederuen/ dat sy bequame saetse-

VVaer vvt die Pestilē-tiale saetse-len spruy-ten.

I.
II. len des Pests worden/ Dit saetsel wort oock voortghebrocht/ van een warme ende stilstaende lucht/ofte van een lichte Suyden wint gheroert.
III. Twort oock ghegenereert wt die vapeuren/ ofte roock van stilstaende wateren/poelen/broecklanden/mesthoopen/ priuaten/ende andere vuyle
IIII. stinckende hoopen. Dit selfde saetsel crijcht oock somtijts zijn beghinsel wt den stanck van veel onbegrauene doode lichamen der menschen
V. ofte beesten/ofte van verrot cruyt ofte gheboomte/ sonderlinghe als die zijn/van een taeye ende slijmachtighen aert ende soppe/ als vijghen/ noten/coolen/ van het weycken van hennip/ vlas ende leere/ in stilstaende
VI. wateren. Dit schadelijcke saet is oock dicwils verborghen in het diepte der aerden/ende wort door aertbeuinghe/ doort grauen der minen ende
VII. soecken der metalen/int licht ende lucht ghebrocht. Ten lesten wort dat bederuende saetsel oock in die lucht ghesprcyt/ van het ghestadighe aessemen der ghenen/die van die Peste sieck zijn/ende besmet/als voor is ghe-
VIII. leert. Jae niet alleen van den besmetten aessem der siecken/maer oc van die exhalatien ende dompen van het doode lichaem oprijsende.

Het doode lichaem mach oock besmetten. In hoedanige lucht die Pestilentiale dompen onderhouden vvorden.

Capittel IIII.

SOmmighe onder den gheleerden loochenen dat het doode lichaem can besmetten/ende oock veel van die ghemeente hebben die opinie eñ ghevoelen/dat vanden rompe ofte doode lichaem geen perijckel can comē ofte besmettinge/al waert oc datmen dat aentasten eñ handelden/ segghende dat alle het venijn met den mensche doot is/ ofte crachteloos ghewordden/ ofte van hem ghescheyden. Maer seer verde dolen sy/ende want dit gevoelen veel menschen schadelijc can wesen/daerōme wil ick hier van een weynich schrijuen/eñ dat wederleggen. Int doode lichaem dat van die Peste ouerleden is/blijuen die verrotte eñ bedoruē humeuren/alleen scheyt daer van die ziele/ende gaet te niet die aenghebozene hitte/ behouder ende bant des complexie/ende wesen des menschen lichaems/ soo haest als die wtghebluft wort/het welck in het steruen ghschiet/soo tendeert ende arbeyt elcke element weder te comen tot haer enckele natuere eñ wesen/ ende dat door verrottinge/eñ daeromme is dese begonnen Pestilentiale verrottinghe/

Het doode lichaem cā die Peste veroorsaken.

ghe/en̄ wellinghe/meerder inden dooden lichaem/als inden leuende menſche. Daeromme ooc geuoeltmen meerder ſtanck/inden dooden als inden leuēde. Om die ſelfde ooꝛſake en̄ wellinge/veropenbarē hem dicwils vlecken/en̄ huyuelen/inden genen die van die Peſte geſtoꝛuen zijn. Souē dien/ commen die peſtilentiale ſaetſelen blijuē hangen in lakenē/hemden/ en̄ cleederen: hoe veel te meer int doode lichaem. Niettemin/al iſt dat in het doode lichaem die peſtilentiale verrottinge meerder is/dan int leuende/nochtans gheloouē ick wel/dat daer minder perijckel is/int by weſen van het ſelfde/ ouermits dat den leuendē beſmettē menſchē/dooꝛ het geſtadige aeſſemen/ en̄ opluycken der ſlachaderen/twelc inden dooden niet geſchiet/ veel meer venijnige dompen/ en̄ ſaet der Peſtilentie wtwerpen/die den teghenwooꝛdigen beſmetten/en̄ dat ſonderlinge/als die natuere verwonnē is/ende die doot aenſtaet/want alſdan is die verrottinge ſeer vermeerdert ende verargert/nochte en woꝛt van die natuerlicke hitte niet meer gheregeert en̄ bedwonghen. Deſe vooꝛſeyde dompen en ſchaden niet alleen in die plaetſen/ daer ſy gegenereert zijn/ en̄ in die lucht verſpꝛeyt/maer woꝛdē ooc dooꝛ den wint verde van daer verdꝛeuē. Hippocrates vooꝛſach dat een groote Peſte wt Mooꝛenlant zijn Griecke ouervallē ſoude/dan heeft dat met een wonderlijcken vooꝛſichtigen raet/als ick noch verhalen ſal/belet en̄ afgekeert.

Het doode lichaem is niet ſo ſchadelick als het ſiecke.

Het peſtilētiale ſaet, ſchaet daer het niet is ghebaert.

In hoedanighe lucht dit ſaet meeſt gheuonden woꝛt/ofte hem beſt onderhout/is onder den gheleerden twijfelachtich/tis waerſchijnelicker/ dat het in een dicke neuelachtighe/doncker en̄ ſtinckende lucht/ zijn natuere ende weſen beter onderhout/want in ſoodanighe plaetſen/meeſt die Peſte regneert/ende langſte blijft: in clare/luchtighe/berchachtighe plaetſen vintmenſe ſelden/ende duert daer onlangſte. Die clare dunne lucht/verſpꝛeyt ende verdunt die ſaetſelen/ende beneemt haer die cracht: Nochtans waert/ dat ofte dooꝛ die ouervloedicheyt/ofte dooꝛ die crachte der vooꝛſeyde dompen/die clare ende ſubtijle lucht/ haer die crachte niet benemen conde/ ſoo ſouden alſdan/die ſelfde ſchadelijcker weſen/ meerder verſpꝛeyt woꝛden ende haeſtigher dooden in een clare/dan in een donckere ende dicke lucht. Die clare ende ſubtijle lucht opent/ontſluyt/ en̄ voert die ſaetſelē aen/ende bꝛengt die lichtelijck/ſoo dooꝛ het aeſſemen/ ſoo dooꝛ die ſweetgaterkens/ aen het herte en̄ binnenſte des lichaems. Die dicke en̄ donckere lucht/ſluyt ende ſtopt/en̄ beneemt haer ſeluen/ende dat in haer onderhouden wert den vꝛyen inganck.

Bequame lucht tot die Peſte.

Van die anderde vverckende oorſake, ende noch van andere middelen ende oorſaken.

Capittel V.

Die anderde cauſe ofte ooꝛſake des Peſtes/ is een vuyle en̄ grondelicke verrottinge der humeuren in des menſchen lichaem gelegē/ſonder

Die tvveede cauſe.

hulpe ende toedoen/van eenighe saetselen van buyten comende. Die groene ende swarte Galle/can alsoo verargheren ende verrotten dat sy/sonder hulpe van eenighe Pestilentiale saetselen van buyten te ontfanghen/die Peste ontsteeckt. Dese verarghernisse ghescriet/by wijlen met lanckheyt des tijts/ofte ouderdom der selfder humeuren/ somtijts oock een oorsake ofte voetsel ghecregen hebbende/wt bedoruen cost ofte dranck/ maer meestendeel wt eenighe verrotte dompen in die lucht verspreyt/die gheen saetselen des Pestes moghen ghenoemt worden/daer int voorgaende Capittel af is ghesyt/hoe wel sy by na wt die selfde oorsaken spruyten eñ voortcomen/want sy niet soo seer zijn in een ghemengt ende grondelijck verrot/ noch soo crachtich oock int wercken. Dese twee oorsaecken/machmen noemen werckende oorsaken/ want sy eyghentlijcke voortbrenghen die Peste/ende door dat byhangsel onderscheytmen die oock/van andere oorsaecken ofte middelē/door die welcken/dese twee werckende oorsakē/haer effect ofte werck voortbrengen/ ende sonder die welcke sy oock dicwils niet bedrijuen connen. Van dese middele is het aessemen ofte inhalen des luchts waer door het herte/ende die aenghebozene hitte wert vercoelt ende ghevoet. Dit aessemen/is gheen werckende oorsaecke/ dan alleen een middel/ door die welcke die Pestilentiale ende schadelijcke saetselen inghetoghen worden/ende by het bloet ende hart comen te gheraecken. Alsoodanighen middel is mede/die openheyt des lichaems ofte velle des lijfs/ waer deur die voornoemde saetselen incruypen/ofte ingetogen worden:het menschen lichaem is open/ ende vol cleyne gaterkens (sweetgaterkens machmen die noemen) die het gesichte ontloopen/ door die wort die vuylicheyt van die derde ende leste concoctie ofte veranderinghe des costs wtghedreuen/ als zijn tsweet/die vuylheyt ofte begrommelheyt des vels/ ende oock subtijle onsienlicke dompen:door die selfde gaterkens mede/ wort die natuerlijcke hitte gevoet eñ vercoelt. Onder dit getal is mede/die onsuyverheyt ofte vuylheyt des lichaems:want aen dese clampen lichtelick/die saetselen eñ dompen voornoemt/ende brengen die tot bederffenisse ende verrottinghe/alsoo die gheen weer en bieden/noch macht en hebben/die bederuende saetselen te wederstaen/ende daeromme in weecke tijden / veranderen by na alle siecten in die Peste / ende tis eensdeels warachtich / dat sommighe nochtans vreemt dunckt/dat alle andere siecten alsdan doot zijn/ ofte (soo tghemeen spreeckwoort is) wt die werelt zijn. By dese middelen mach mede ghereckent worden / die verveernisse ende het schroomen / comende door het hooren van dese sieckte/ ofte sien van besmette luyden ende plaetsen/ die vreese ontstelt het gheheele lichaem/ roert het bloet / ende die humeuren/ doet die natuerlijcke hitte vertrecken / die die wachter ende beschermer des lichaems is ghestelt/ waeromme in sulcken ghevalle/ is

Tvvee yverckende oorsaecken

Andere oorsaecken

I. Het aessemen.

II. Die openheyt des vels.

III. Die vuylicheyt des lichaē.

IIII. Die verveernisse.

het lichaem gheheel ghedisponeert/ om die saetselen des Pests te ontfangen/als die Borgers zijn in roeren ende vreese/ en die Wachters die poorten ende wallen verlaten/ soo ist den omligghenden vyant gheen moeyte die stadt te beclimmen ende winnen.

VVie die Pest meest ondervvorpen syn.

Capittel VI.

TEr oorsaken van dese middelen/ worden lichtelijck besmet/ die een wanckelbare ghesontheyt hebben/ ofte verstoppinghe lijden des Leuers/ Milte/ ofte van eenich ander lidtmaet/ ende dat van een vochtighe materie. Ofte die cost ghebruycken van quaet voetsel/ als ghemeenlijck den armen menschen doen/ ende in dieren tijt gheschiet/ ofte door onmaticheyt ende gulsicheyt. Oock mede die goede ende ghesonde cost te veel eten/ ende gheen reghel houden/ ende tijde in die selfde te ghebruycken/ want hier door wort tlichaem vol/ vuyl/ ende onsuyuer. Die open zijn van vel/ ende die veel ende wijde sweetgaterkens hebben/ het sy ofte die van beghinsel zijn aengheboren/ ofte door spelen/ vermoeyenisse/ sweeten/ ofte andere oorsaecken zijn gheopent/ schijnen oock in meerder perijckel te wesen/ als die oorsaecken des Pestes van buyten aencomen/ dan die een contrarie constitutie hebben vercreghen/ want den wech vinden die saetselen open/ om aen t Hert te comen. Hieromme ghebeurt het somwijlen datmen na den arbeyt/ vermoeyenisse ende sweet/ terstont beuangen wort van die Peste/ ghelijck oock somtijts nae Venus werck: Hoe wel dat het dickwils aessemen/ dit mede mach gheuordert hebben. Om dese openheyt wille coemt het mede/ dat die ionghe Ghesellen in meerder dangier zijn/ dan die oude Luyden ende melancholeuse menschen/ als sy die werckende oorsaecken euen na by zijn/ ende euen seer onderworpen. Men siet oock dat onder ontijghen menschen/ ende in ontijghe plaetsen ende straten/ die Peste meest gheuonden wort/ want ontijcheyt ende vuylicheyt/ zijn ghebueren der verrottinghe/ ende in die selfde herberghen ende groeyen/ die saetselen des Pestes/ des menschen dootlijcke vyanden.

VVie lichtelick besmet vvort.
I. II. III. IIII. V. VI. VII.

VVaer inne dat den rechten gront gheleghen is, om die Peste af te vveeren.

Capittel VII.

HEt wesen ende natuere des Pestes/ met zijn oorsaecken/ hebbe ick claerlick (soo ick hope) wtgheleyt/ nu wil ick die middelen voorthalen/ door welcker ghebruyck/ men hem mach met Godts ghenade van die Peste preserueren. Ick hebbe tot noch toe/ met bekende Duytsche

woorden/ende waerschijnelijcke redenen/ mijn voornemen bewesen/ende vervolcht/dit sal ick hier mede onderhouden/ op dat mijn schrijuen mach verstaen worden/ghelooft ende ghebruyct/ van die ghene tot wiens ghesontheyt dit is ghedicht: ende beghinnet aldus.

Drydingen tot alle vverck van noode.

Alle werck gheschiet/ende wort volcynt/door die crachte des werckende oorsake/ ende bequaemheyt des lijdende materie / ende gherechte tsamenvoeghen van die/ ghebreect daer yet van dryen/soo wort het werck niet volbrocht.

Ghelijckenisse.

Het vier brant wel hout ende torf/ maer gheen steen ofte slijck / om dat die materie onbequaem is tot het branden/ende na dat het hout oock bequamelijck/ aen het vier ghevoecht wort/ ofte niet/ daeromme brant dat te lichtelijcker ofte verlangher. Een mes wel ghestaelt/ ende ghetempert / snijt wel hout/ broot/ ende andere materie van middelbare hardicheyt/ ist dat het van den snijer daer bequaemlijck aenghebrocht ende ghebesicht worde. Maer ist mes niet ghemaect/ soot behoort/ ofte wiltmen dat op ijser ofte stael ghebruycken/ofte wort dat niet bequamelijck ghebesicht/ soo soude daer gheen snijden nae volghen / maer men soude te vergheefs arbeyden. Desghelijcx in dese teghenwoordighe materie. Die werckende oorsaecken des gaue Godts/ zijn subtijle ende verrotte dompen / ende saetselen van buyten aencomende/ ofte int lichaem gheboren/ als ghelcert is. Die lijdende materie/ is des menschen herte / bequaem om ontfanghen ende gheinfecteert te worden. Als dese dompen ende saetselen/aen het hert worden gheuoert ende blijuen/soo sprupt daer wt/ die schadelijcke Peste.

Hoe die Peste vvort belet.

Maer ist datmen die generatie/ende het voortbrenghen van die dompen can beletten/ ende die ghegenereert zijn ende voortghebrocht / can doen verdwijnen/ ofte haer cracht benemen: ofte het hert versterckcn/ dat het niet van die pestilentiale vapeuren beschadicht worde: ofte keeren ende beletten dat sy niet aen een en comen/ ende vereenighen: soo sal die Peste niet voortghebrocht worden/ende den mensche sal zijn bewaert ende beschermt van tperijckel. Hoe dese drye saecken/ tot het voortbrenghen/ ende generatie des Pestes van noode/ belet/vermindert ende verandert worden/ sal ick voortaen vervolghens leeren. Hier inne is gheleghen den rechten gront des bewarings/ende preseruatie van die bederuende ende grouwelijcke Peste/ ende en weet niet/ ofte dat oock van eenighe Schrijuers claerlijck is aenghetoghen / ende onderscheyden. Van elcx van dese drye / sal ick bysonder schrijuen / beghinnende van het derde / te weten / hoe die pestilentiale dompen belet/ ende behindert worden / aen des menschen herte te comen / want dit is het lichste om doen / ende het sekerste om hen van het perijckel te behoeden.

Hoe die vereeninghe der peſtilentiale dompen met ſmenſchen herte belet vvort ende verhindert.

Capittel VIII.

DEſe verſaminghe belet ten eerſten/ die vlucht wt beſmette plaetſen/ maer dat dat tijelijck/ ende vroech gheſchiede/ ende datmen verde loopt/ende verlancc wedercoemt. Tijelick ende vroech/te weten al eermen die dompen ende ſaetſelen ontfanghen heeft/ in zijn cleederen/ ofte ingheaeſſemt/die namaels haer crachten vertoonen/ ende den voorvluchtighen dooden/ als dickmaels gheſchiet: waer door den onuerſtandighen haer voor laten ſtaen/ datmen die Peſte niet ontloopen can. Men ſal vlieden ſoo verde/ daermen verhoopt/ dat die ſaetſelen des Peſtes niet comen ſullen/nochte oock daer gheen hanteringhe gheſchiet/ met den ghenen/ die wt beſmette plaetſen comen. Men moet oock wel toeſien/ datmen niet en reyſe door gheinfecteerde plaetſen/want daer door/ iſſer menich in zijn doot gheloopen/ die die meenden te ontvlien:te ſeer hem vermoeyen ende verhitten in die reyſe/ is oock ſeer ſchadelijck/ want het vermindert die crachten/ het ontſteeckt ende roert het bloet/ waer door men lichtelijck van die Peſte beuanghen wort/ iſt datmen niet haeſt wt die beſmette plaetſen gheraken can/ ofte den noot dwingt door beſmette plaetſen te reyſen. Die vertoghen zijn/ en ſullen hem niet haeſten te wederkeeren/ dan verwachten tot dat alle vermoeden/ van beſmettinghe wech is/ ende ten minſten in drye maenden niemant en is/ van die Peſte gheſtoruen ofte beuanghen gheweeſt/ende die huyſen neerſtich zijn gheſuyuert/ want ſy veel eer ſouden beuanghen worden/ van eenighe ouergheblenen peſtilentiale ſaetſelen/ dan die door het blijuen/ by nae tot die Peſte ghewent zijn. Voorts die het niet belieft ofte gheleghen is/ zijn ſteden/ ofte landen te ruymen/ om hem van die Peſte te bewaren/ maer begheert ofte moet blijuen/ die ſal om die voorghenoemde verſaminghe te ſchouwen/ ende te beletten/ ſelden hem onder die ghemeente gheuen/ ofte op ſtrate gaen/ maer meeſtendeel thuys blijuen/ ende houden zijn venſteren ende deuren gheſloten/ ſonderlinghe in reghenachtich ende neuelachtich weder. Alſt ſchoon ende claer weder is/ ſoo machmen die venſteren wel ontſluyten ende open doen/ byſonder die in het Ooſten ofte Noorden ſtaen/ iſt nochtans dat aen die zijde/ die lucht niet meeſt beſmet is/maer altijdt laet die Sonne die lucht eerſt beſchijnen/ ende ſuyueren. Wtgaende ende dat op ſchoone clare daghen/ſoo ſalmen ſchouwen die ſtraten ende huyſen/daer yemant van die gaue Godts ſieck is/ ofte gheſtoruen/ ende alle huyſraet/ ende ander goet van daer comende: oock mede alle vergaderinghe van menſchen/ daermen ſorcht/ dat yemant wt gheinfecteerde

Die vlucht, preſerueert vā die Peſte Hoe men vlien ſal.

VVanneer mē vveder keeren ſal.

Hoe men hem vvachtē ſal in beſmette plaetſen.

fecteerde plaetsen mede comen mochte. Dwingt den noot / yemant aen te spreken/daermen vermoeden oft achterdencken van heeft/soo salmen daer een weynich van blijuen/ẽ wel toesien/dat den wint zijn aessem niet tot v aen en drijft. Cleederen ghemaect van gladde stof/ẽ vast in een gewrocht/ worden oock tot desen eynde ghepresen/want aen soodanige/ om der glatheyt wil/en blijuen die pestilenciale dompen/niet lichtelijck hanghen:ende om haer dickheyt ende vasticheyt/en connen sy niet doordringhen / ẽ aen het lichaem gheraecken/ daeromme waert goet hem te cleeden met leder/ grouegreyn/camelot/zijde/damast/oft dierghelijcke/daer voorseyt is/ dat die dompen des pestes niet lichtelijck in bewaert ẽ ouergheddraghen connen worden: Dit is dat een yeghelijck particulier mensche/tot desen eynde/ die zijn ghesontheyt bemint/ staet te doen.

VVat die Magistraet behoort te doen, om dese versaminghe te beletten.

Capittel IX.

Hoe die Magistraet helpt, tot het schuvvē der pestil. dompen.

DIe Ouericheyt ende Magistraet die voor die geheele gemeente moet waken/behoort te verbieden/dat gheen honden op die straten loopen/ want die lichtelijck in haer haer/die pestilentiale dompen verbreyden/ende ouerdraghen. Sy behoort oock groote acht te slaen/op die huysen ẽ plaetsen die gheinfecteert zijn/die selfde doende met wthanghen der stroowissen
I ofte anders'ns teyckenen/op dat een yegelijck die schuwen mach / ende het
II. vier niet raken/daer hy hem aen branden mochte. Ick laet my voorstaen/
III. dat het oock goet ware / dat die huysen ghesloten werden van den Magistraet/ende allen wtganck ende inganck/die niet noodtlijck waer verboden. Maer nochtans/dat die ingheslotenen/besorgt worden van dat haer profij
IIII. telijck is/tot ghesontheyt des lichaems/ ende salicheyt der zielen. Daer behoort oock goede opsicht te wesen/dat niemant en reysde/ in plaetsen ende steden/die besmet zijn/ ofte ontfinghe / die wt die selfde plaetsen quamen: want hier door sietmen claerlijck/daghelijcx die peste verbreyden/ẽ voort leyden. Die ghesontheyt der ghemeente/behoort voor tijtlijck ghewin van sommighe te gaen/ende verbietmen in tijden des oorlochs/ alle communicatie/met die naestligghende partijdighe steden / hoe veel te meer behoort dat om dese oorsaeck te gheschieden/die periculooser schijnt te wesen / ende
V. meestendeel onduerachtich is. Die schrobsters ende bewaerders der siecken/souden oock connen wercken tot vermeerderinge des pestes/ dat daer omme hier oock sulcke opsicht op ghenomen worde alst moghelijck is te
VI. doen. In die erf huysen behoort niet ghebrocht te worden ofte vercoft/ dat wt besmette huysen compt/ofte oock by die wtdraechsters omghedragen.
VII. Die Magistraet behoort hier regard op te hebben/ẽ die vermetelde/ruyckeloose/

keloose/ende alteseer begheerlijcke menschen te bedwinghen / want in die
ghesontheyt der borgheren ende inghesetenen / is meer des stadts welua-
ren gheleghen/dan in die stercte der mueren ende dicte der wallen.

Hoe die oorsaecken des pestes crachteloos ghemaect vvorden, ende gedoot, ende vvat hulpe die Magistraet hier toe moet doen.

Capittel X.

ICk hebbe die weghen beset/alle plaetsen besloten/waer door die oorsaec-
ken des pestes ons bespringhen ende beschadighen. Nu wille ick leeren
hoemen die oorsaecken selfs / voortbrenghers des pestes / crachteloos sal
maecken/dooden ende te niet brenghen. Als den vyant ter neder is geleyt/ Ghelijcke-
ende verslaghen/soo cesseert alle perijckel ende vreese: soo ist noodeloos die nisse.
weghen te besluyten/die steden ende vesten te stercken/maer soo lange den
vyant/noch int velt leyt/met zijn volle crachten/ soo is men altijt beducht/
ende besorcht/dat die wegen ende aencoemsten niet wel besloten/die vesten
ende bolwercken niet sterck ende vast ghenoech zijn / om den vyandt af te
keeren ende ons te beschermen. Alsoo mede machmen die vernielende oor-
saecken des pestes te niet doen/oste crachteloos maecken/dat is den besten
middel om van die peste ghepreserueert ende bewaert te worden. Ick heb-
be hier voor die oorsaecken des pestes verhaelt / als principalijck die pesti-
lentiale dompen ende saetselen in die lucht verspreyt/door verscheyden mid
delen ghegenereert ende voortghebrocht. Oock mede vuyle ende gronde-
lijcke verrottinge der humeuren in des menschen lichaem. Aengaende die
eerste oorsaecke/ te weten/ die pestilẽtiale dompen/daer tegens salmen ar- VVatmen
beyden/om te beletten haer generatie/ ende om te dooden / crachteloos te teghen die
maecken / ende te doen verdwijnen die ghegenereert ende voortghebrocht pestil. dom
zijn. Om dat te volbrenghen/ soo moet eerst ende voor al/ die Magistraet pẽ sal doẽ.
ende Overicheyt haer deuoir ende neersticheyt doen/ghebiedende wech te Die hulpe
nemen(soo veel als moghelijck is)alle die oorsaecken daer die bederuende des Magi-
dompen wt moghen rijsen/die wy voor verhaelt heben. Oock mede sal die straets,int
Magistraet procureren dat alle mesthoopen/asch hoopen/dreck ende vuy- vernielen
licheyt van die straten wech ghevoert worden. Dat alle afduyten eñ goo- der pestil.
ten haren vryen ganck ende loop hebben. Dat gheen verckens/ conijnen dompen.
ende stinckende beesten/binnen die stadt worden ghehouden. Dat gheen I
stinckende visch oft andere verrotte eetbare ware vercoft worde / hier door II.
worden die pestilentiale vapeuren voortghebrocht/ vermeerdert/ oste im- III.
mers onderhouden ende ghevoet. Het waer seer goet dat alle auonts ghe IIII.
viert worde/door alle straten/ende dat sonderlinge van welrieckende hout V.
ost gedroocht cruyt/als zijn/thout vanden Geneuerboom/Lauwerboom/ VI.

 Cypres-

Cypressenboom/Esschēboom/Cederboom/Myrtusboom/Sauelboom/Vierenhout/Pectonnen/Alsem/Rosmareyn/Lauendel/Stoechascruyt/Mazeleyn/Ysoop/Munte/Selff/Thymiaen/Poley/Consilie de greyn/Onse lieue vrouwē bedstroo/Angelica/Ruycwortelghens/Zedoarie/Pestilentiewortelen/Schellen van Araengeappelen/van Citroenē/van Granaetappelen/ofte diergelijcke/na dat elck lant voortbrengt. Door dese middel heeft Hippocrates eens die van Athenen van een groote pest bewaert:
Het profyt van het vieren. want het vier suyuert eñ drooght die lucht/het verbrāt/eñ doet verdwijnen alle vuylicheyt/dompen ende vapeuren/in die lucht verspreyt/die door het aessemen int lichaem inghetoghen worden/eñ ist dat het vier wt die ghenoemde welrieckende boomen ofte cruyden ontsteken wort/soo heeft dat een cracht die pestilentiale dompen contrarierende/eñ vernielende/eñ den roock daer wt rijsende versterct die menschen tegē die schadelijcke vapeu-
VII. ren eñ dompen. Om dese suyueringhe des luchts te vercrijghen/heeft Hippocrates gheraden/eñ voor hem Acron Agrigentinus/datmen gheheele bosschen soude ontsteken/daer die ontrent die steden/eñ besmette plaetsen ghevonden werden. Tot die ghesontheyt der menschen/wort alle tijtlijck goet gheordonneert/eñ van Godt almachtich gegunt/eñ gegeuen/eñ daeromme/en behoortmen om die schade/verlies/ofte costen/gheen raet tot des
VIII. menschen ghesontheyt streckende achter te laten. Bouen dese/behoort oor groote vergaderinghe van menschen verboden te zijn/want daer door/en wort niet alleen den eenen van den anderen besmet/(als voor is gheseyt) maer oock die lucht gheinfecteert/ende met pestilentiale aessemen vervult ende vervuylt. Dit staet tot last des Magistraets.

VVat een yeghelyck behoort te doen, tot vernielinghe der pestilentiale dompen.

Capittel XI.

Hoemen thuys sal versien. Een yeghelijck voor hem seluen/sal oock toesien/dat zijn huys van alle stanck ende vuylicheyt bevrijt sy van binnen ende van buyten ontrent
I zijn huys: Men sal het huys ende alle die cameren door den brant/sonder-
II. linghe van die voorghenoemde boomen ende cruyden suyueren. In warm weder salmen het vier cleynder maecken/in coel weder grooter/nochtans/hoe heet het zy/soo dunct my euenwel goet te zijn/het gheheele huys door het vier te reynighen/dan terstont daer na/salmen dat weder vercoelen/
III. mits beghietende die camers/ende huys/met water ende eeck te samen gemengt/men mach daer noch profijtelijck onder menghen ghedistileert water van roosen/violen/surinck ende Cannichghens bloemen. Lakens hier inne nat ghemaect ende in camers ofte elders ghehanghen/vercoelen die selfde plaetsen. Ghelijck als oock gheschiet/als vercoelende cruyden door

die ca-

die camer ofte sael worden gestroyt/als zijn/salaet/cannichghens bladeren/
roosen/violetten/ eyckenbladeren/ wilghenbladeren / wijngaertbladeren/
dan dese salmen daghelijcx vernieuwen/op dat sy niet en verrotten eñ scha-
delijck zijn. In coude dagen/eñ des winters/soo salmen met warme cruy- IIII.
den/als meest zijn die bouen verhaelt staen/thuys besproeydē/ende met het
soppe der selfder cruyden ghesoden zijnde/ het huys ende die cameren be-
sprenghen/ ofte met costelijcken welrieckende wijn / ist dat u fortuyn dat
vermach. Men sal oock door het huys/ende die camers/setten veel Araen- V.
geappel/Citers/Queappel ofte Granaetappel / want die door haren goe-
den roock/ende cracht / suyueren die lucht ende benemen die pestilentiale
dompen/haer bederuende macht/ ende verheughen / ende versterken het
hert der inwoonders. Bouen dese wordt het huys/ofte die lucht oock ge- VI.
suyuert door den roock/rijsende tot die voorgenoemde welrieckende cruy- Beroockinghe.
den/ gheworpen op gloeyende colen/ ende veruullende het gheheele huys.
Tot dese beroockinghe zijn mede bequaem Liswortel/Bakelaer/Geneuer
besien/die gumme vanden Geneuerboom/Wierooch/Myrrhe/Benjoin/
Styrax calamite/Spica nardi/ Lignum aloes/ Greyn/ Saffraen/Caneel/
Naghelen/ Foelie/ Muscus. In heete tijden salmen meest vercoelende
cruyden besighen/als zijn Myrtus bladeren / die blommen ende bladeren
van Violen/ van Roosen/van Cannichghenscruyt/oft plompen / van Bo-
rage/ende Buglosse/ Coriander / Scarlakens greyne/ de drye Sandalen/
Camphora. Men sal dese tamelijck cleyn stooten / ende alsdan op die co-
len legghen: ofte men sal die selfde tot poeder gestooten zijnde/met terpen-
tijn tot clootghens bauwen / ende die besighen alst tijt ende stont gheeft/
want die cracht ende roock/ wort in die clootghens langher bewaert / dan Bequame clootghens tot de beroockinge.
int poeder.

Dit is een goede forme in cout ende vocht vveder.

Neemt Lauendel/ Maiorey/ Rosmareyn / van elcx een halue hantvol/
Die wortel van Angelica/van Veneetsche Lis/Rueckwortel/Pestilen
tiewortel/van elcx een loot. Bakelaer/Wierooch/Gumme van den
Geneuerboom/van elcx een vierendeel loots. Muscus drye greynen.
Stoot dit altesamen eñ menghet onder een/ofte maect daer clootgens
van met Terpentijn oft met ghewasschen gumme van Arabien oft tra
gacantha.

Een andere forme in vvarm vveder.

Neemt bladeren van Myrtus / Violen eñ Borage van elcx een hantvol.
Schellen van Araengen eñ Queen:van elcx anderhalf loot/blommen
van Roosen/Violen/Cannichgens cruyt/ende Buglosse/ van elcx een
loot. Bereydde Coriander ende Scarlaken greyne/van elcx een half
loot.

loot: wieroock ende myrrhe/ camphore ende rooden sandael/ van elcx een drachme. Stootse altesamen ende mengtse onder een tot een poeder/ oft maeckse tot clootghens met gewasschen terpentijn in rooswater/ oft met die slijmicheyt/ wt het saet van Cytroenen ghetoghen met rooswater.

Roockēde keersghens

Van die selfde cruyden tot poeder ghestooten ende met wilghe houtscool ende bequame vochticheyt ghemengt/ machmen oock maecken keersghens/ tortysghens ofte andere satsoen/ die ontsteken zijnde/ ghestadich sonder vlamme roocken.

Dit is een bequame forme.

Neemt houtscool ses loot: Myrrhe/ Styrax cal. Benzoin/ van elcx een loot eñ een half/ Naghelen een loot/ Note moscaet een half loot. Stoot dit tot poeder/ eñ met ghewasschen terpentijn/ ofte gumme soo maect tortysghens/ oft sulcke factsoen als ghy begheert.

Ruyckballichghens.

Van dese voornoemde dinghen/ maectmen oock ruyckers aen den hals te hanghen/ appelen ofte ballichgens in die handt te draghen: om die lucht te suyueren/ ende haer die venijnighe cracht te benemen/ al eer die ingheaessemt worde/ dan alsoo die meest ghedraghen worden/ om therte eñ lichaem te beschermen/ soo salt beter hier na te passe comen/ om die te beschrijuen.

Hoemē die cleederē sal suyueren.

Het huys is dan versien. Die cleederen salmen by na op die selfde maniere mede suyueren/ van alle venijnighe dompen/ die in die wolle ende noppen mochten hanghen ende bewaert worden/ Men sal die suyuer ende schoon houden/ ende bestrooden met die poederen voornoemt/ ofte die in zijde ofte linne sackghens doen/ ende onder die cleeder legghen/ ende oock beroocken als het huys is ghedaen.

Die hemdē vvorden versien.

Die hemden als sy ghewasschen zijn/ eñ wtghewronghen/ soo salmen die noch eens in rooswater ofte liswater ofte Angelica water steecken/ ende dan laten drooghen/ ende eermen die aentrect/ salmen die mede laten beroocken: Niemāt en achte dit voor noodeloose moeyte/ ende voor al te sorchvuldighen arbeyt/ want ick vinde beschreuen/ dat een gheheel ghewas van hemden is besmet ghewonden/ om dat sommige gheinfecteerde hemden daer onder waren/ alsoo dat twaelf menschen daer van ghestoruen zijn. Dit zijn die wapenen/ waer mede men den principalen voortbrengher des pestes/ behoort te beuechten/ ende can verwinnen.

Hoe die ij. oorsaeck te niet vvort ghedaen.

Die anderde oorsaeck/ ist dat die van buyten ghecauseert wort/ soo salmen daer inne handelen/ als nu geseyt is. Wort sy niet van buyten veroorsaect/ dan geschiet door die eygentlijcke bederuinge der humeuren/ so can sy qualijck voorsien worden ofte oock belet/ dan van die gheen/ die al diep hemselnen in die practijcke der Medecijnen hebben ghegeuen/ daeromme hebbe ick dat ouer willen slaen/ het welcke ick te meer doe om dat sy seltsamer

ghescheit/ende minder voortslaet/ende mede als het lichaem ghesuyvert/ ghemunieert ende versterct werde/ als veruolghens gheleert sal worden/ soo salmen oock grootelijck dese oorsaecke beletten/ ende mogelijck geheel wech nemen.

Het lichaem vvort versien ende ghesterct tegen die peste.

Capittel XII.

HEt veruolch der materie eyscht nu/dat het lichaem ghewapent/ende beuesticht worde/teghen die dootslaende pestilentie. Die borgheren sorghende voor belegghe/besichtighen haer wallen ende vesten/ ende waer sy eenich ghebreck vinden/dat doen sy repareren/ ende vermaecken: daer sy die bequaemste mercken te zijn/om aen te comen/ daer besorghen zy die aldermeeste. Ende voorts maecken sy alle ghereetschappe om den storm ende aenval der vyanden te keeren/ende af te weeren. Alsoo mede sal een yeghelijck zijn lichaem in een aenstende peste/versterckẽ/ eñ doorsien oft daer nerghens gheen sonderlinghe ghebreck en is/ waer door hy te lichteliјcker soude beuanghen worden. Dese ghebreken hebbe ick voor verhaelt/ eñ zijn meestendeel. Slappicheyt ofte verlies der crachten. Vuylicheyt ofte onsuyuerheyt des lichaems. Onsteltenisse eñ roeringhe des bloets. Openheyt ende oock verstoptheyt des vels. Ouervloedich aessemen. Dese ghebreken salmen corrigeren/ende mede het lichaem versterckẽ/met een goede dieet: bequame suyueringhe ofte reyninge des lichaems/ ende oprechte preseruatiuen. Die dieet begrijpt onder haer/ het gebruyc des luchts. Den cost ende dranck: Den arbeyt ende rust: Slapen eñ waecken: Het ghemoet ofte affectien. Die natuerlijcke ende ghewoontelijcke ontlastinge der ouervloedicheyden/ende vuylicheyden des lichaems/door den stoelganck/watermaecken/sweeten/snuyten ende loop der nuesgateren/spuwen/ouergeuen/stonden/damen/venus werck/ loopende gateren ende dierghelijcke. Van dese ses leden des dieets/sal ick nu verhalen/ soo veel als dese teghenwoordighe materie vereyscht/dan sal daer breeder van schrijuẽ in het boerken van die onderhoudenisse der ghesontheyt, twelcke ick mede hope int licht te brenghen/beuinde ick dit aengenaem te zijn. Van die lucht ende in wat manieren die verbetert ende ghesuyuert worde/is voor gheleert.

Ghelyckenisse.

Die ghebrekẽ die tlichaem die peste ondervvorpẽ.

Die leden des dieets.

Een bequame cost vvort hier beschreuen.

Capittel XIII.

AEngaende die coste/soo salmen schuwen/ die dick ende slijmich bloet maecken/ofte ooc te seer dunne ende warme/ want dese ontsteken het bloet/ende maecken het lichaem ydel ende open/ die ander stoppen eñ veroorsaecken verrottinghe. Soete ende vette cost/doen walghen ende brenghen

Int generael van die coste.

ghen winden voort/veranderen lichtelijck in die galle/ende ontſteken cort-ſen/ende worden daeromme mede miſpreſen. Vochtighe ſpijſe wort mede ghelaſtert/om dat ſy lichtelijck verrot. Men ſal ghebruycken ſpijſe/die lichtelijck verteert worde/vercoelt ende verdroocht/ſonderlinghe die wat ſuer is/ende amper/want deſe hout het lichaem reyn ende ſuyuer/belet die verrottinghe/verſterct het lichaem ende die crachten/beneemt die open-heyt des vels/belet die roeringhe des bloets: die ſonderlinghe in deſen tijt

Van het broot.

van noode zijn. Ende int particulier/ſoo ſalmen beſighen broot van goe-de weyt ofte tarwe/daer wat garſte ofte ſpelte onder is ghemengt/wel ge-backen met deeſem eñ ſout: den terwe verwermt ende is vochtich/taey eñ ſtopt: deſe ghebreken worden door die garſte/deeſem ende ſout belet/ende wech ghenomen. Deſe ghebreken des weyts blijuen/ende vermeerderen hem in vlaeyen/pannecoecken/taerten ende dierghelijcke/ende worden

Calfs vleeſſche.

daeromme altijt miſpreſen/eñ voor ſchadelijcke coſt geacht. Calfs vleeſche is ſeer gheſont/het wort lichtelijck verteert/het maect goet bloet/ende is ſeer te prijſen in weecke tijden/ſonderlinghe alſt ghebraden wort/ende met

Oſſen vleeſſche.

verjuys ouergoten. Oſſen vleeſſche brengt vaſter voetſel aen/dan calfs vleeſſche/ende is wat harder om te verteeren/tis nochtans niet te ſchuwẽ/alſt van gheen oude beeſten is. Als dat ſelfde een weynich tijts gheſouten is gheweeſt/ſoo verwect het den appetijt/het verdroocht die maghe ende het lichaem/ende is daeromme gheſont ghegheten in deſen tijt/ſonderlin-ghe van den ghenen die dat ghewoon zijn/ende int verteeren gheen ſwa-

Vercken vleeſſche.

richeyt in haer maghe daer van gheuoelen. Gheſouten ende magher verc-ken vleeſſche machmen wel ſoberlijck eten/beter iſt ghebraden dan gheſo-den/alſt eerſt gheſoden wort/ende daer na ghebraden op den rooſter/ende dan eeck ouergegoten/ende ſuycker ouerſtroyt/ſo verlieſt het ſeer zijn vet-ticheyt ende vochticheyt/waeromme het ghelaect wort/ende wort een ghe ſonde coſte.

Schapen vleeſſche.

Schapen ende Lams vleeſſche zijn vochtich ende ſlijmach-tich/ende brenghen voort veel dreckx ende vuylicheyt/daeromme iſt on-gheraden die veel te eten. Hamel vleeſſche is gheſonder eñ om alle ſlijmic-heyt te doen vergaen/ſo laet dat eerſt wat ſouten ende daer na braden. Jon-

Haſen eñ Conynen. Harten vleeſſche. Voghelen.

ghe Haſen ende wilde Conijnen en brenghen gheen quaet bloet voort/ende machmen wel eten. Herten vleeſſche is hert om te verteeren/ende dient meerder op die Tafel tot hoochmoet dan gheſontheyt. Onder het ghe-ſlacht der voghelen ſoo worden gheprẽſen/alle cleyn voghelkens/die in drooghe plaetſen haer aes ſoecken/ende door veel vlieghens haer exerce-ren ende vermoeyen. Men ſalſe vanghen in plaetſen daermen verhoopt dat die lucht niet gheinfecteert is. Bouen deſe zijn oock gheſont ghe-ghetenn capoenen ende ionghe hoenders met haer kieckenen/Sneppen eñ Veldhoender/duyuen ende Torteldùyuen. Voghelen die int water ſwem-men ofte

men ofte ontrent het water haer aes soecken / als Gansen / Swanen / Endtvoghelen / Enden / Reyghers / Oyeuaers / ende dierghelijcke / hebben vochtich vleessche / ende worden quaelijck verteert / ende genereren dick ende turbulent bloet / ende daeromme zijn die te laecken ende te schuwen.

Noch van het selfde, ende van den dranck.

Capittel XIIII.

DIe Visschen laecken sommighe gheleerden om dat sy weynich voetsel voortbrenghen / ende vochtich van naturen zijn ende slijmich / maer mijn goetduncken is datmen dese nabeschreuen visschen / wel sonder letsel eten mach / want die gheen schadelijcke vochticheyt en hebben / ende oft sy die een weynich hadden / ghelijck oock slijmicheyt / die wort doort bereyden / ende coocken haer wel ontnomen / ende ouervloedich voetsel ende een vet lichaem en wort hier niet ghesocht: bouen dien / vercoelen sy ende temperen het bloet: soo machmen dan besighen Salm / Elst / Cabeliaw / Schelvisch / Golcken / Barbeelen / Carpers / Snoecken / Brasemen / Baersen / Voornen / Tonghen / Botten / Schollen. Maer dat dese in die Zee ofte in snelloopende Riuieren / ofte in sandighe / ofte steenachtige gronden ghegenereert ende ghevoet worden. Ende aengaende het bereyden / soo ist beter / tsy vissche / ofte vleessche / ghebraden dan ghesoden: Sommighe visschen dienen oock een dach int sout te legghen / om alle slijmicheyt te doen verghaen / ende men sal die int eten ouerghieten met azijn ofte verjuys / daer Peper / Caneel / ofte andere bequaeme Specerye in ghemengt sy. Eyeren van hoenderen weeck ghesoden zijn oock ghesont / Soete melck voet wel / dan bederft lichtelijcken / ende daeromme is die niet te prijsen / Kaes die niet seer out is / machmē wel somtijts eten. Van die vruchten zijn seer profytelijck in desen tijt / Granaetappelen / Araengenappelen / Limoenen / Citers / van die cracht van desen is voorghescreuen / ende behooren van allen menschen ghebesicht te worden: die cout van maech zijn / mogen die met eenighe Specerye eten. Voort machmen oock wel sonder letsel eten / noten / haesnoten / amandelen / pistacien / pijnkeernen / kerssen die suerachtich zijn / cornellen / sorben / queappelen. Die cruyden diemen tot salaet / wermoes / soppe van vleessche ghemeenlijck ghebruyct / verwermen / vercoelen / ofte veranderen andersins / meer het lichaem / dan sy voeden / daeromme salmen die oock niet te veel besighen / ende meer die selfde ghesoden dan rauwe / ende oock is ghesonder tsop dan die substantie. In weecke tijden salmen verkiesen die suer-achtich zijn / ofte bitter ende verdrooghen: In heete daghen / ende cholerijcke menschen machmen vochtighe

Van die visschen.

Eyer.

Soete melc

Kaese.

Vruchten.

Cruyden.

cruyden

cruyden mede besighen/ dusdanighe zijn dese: lattuwe/ buglosse/ borage/ alle ghedaente van endiuie en cichoreye/ zurinck/porceleyn/ pimpinelle/spinagie/maer dese in heete tijdē. In cout weder/sauie ofte selff/munte/ysoop/ maiorcyn/ petersclie/ betonie/ wijnruyt/ fenicool/ poley/ confili de greyn/ kersse/corzaelcruyt ende dierghelijcke:knollen/pinsternaken/ende wortelen zijn ghesont ghegheten/ghelijck ooc een weynich loocx/ayun ende radijs. Coolen verdrooghen/twelck seer wort begheert/ knopcool om dat sy die lucht in hem besluyt/ende daer lichtelijck in verrot/ soo ist van sommighe ontraden in weecke tijden die te eten/ nochtans ick soude meenen dat die doort wasschen ende sieden ghenoech ghesuyuert worde. Ghesouten cappers ende olijuen zijn oock profijtich. Specerye salmen in cout weder besighen/ende alsser eenighe cost vochtiger is alst behoort/dan salmen die daer ouer strooden ende onder menghen. Ende alle cost daer het by voecht/salmen nuttighen met het sappe van surinck/araenghen/citers ofte limoenen/ ofte daer die niet en zijn/met eeck ofte verjuys. Dit is van die coste. Den ghemeenen ende ghewoontelijcken dranck in dese Nederlanden/ zijn bier ende wijn/het bier voet wel/ende is eenen ghesonden dranck/ noch wy en ghevoelen niet die gebreken/ die Dioscorides schrijft te wesen in den dranc/ by zijn tijden van die garste ghesoden. Dicke bieren verwermen/ verdrooghen ende reynighen:dunne bieren/ vercoelen/ daeromme zijn dese in die somer/die andere in die winter bequamer. Onder die wijnen salmen kiesen ende drincken die dunne zijn tsy wit ofte root/die wel ruycken ende een weynich amper zijn:men sal achter weghen laten Most/soete eñ turbule wijn/ oock crachtighe ende ghecruyden wijn/ten ware des winters/ ost van oude luyden ende die coude maghen hebben. Alsem bier ofte wijn is ghesont by na altijt/maer sonderlinghe in weecke tijden/ want die versterct/ verdroocht/verdrijft alle wallinge ende doot die wormen. Die sommige menghen Syroop van surinc ofte den Juleb van roosen/ofte het sop van araenghen ende dierghelijcke appelen met water/ ende besighen dat voor haren dranck seer profijtelijck/die dat te suer is/mach daer wat suyckers by doen.

Specerye. De dranck. Bier. VVijn. Alssen bier oft vvijn. Een Iuleb.

Van den rust ende arbeyt. Slapen ende vvaecken. Van die affectien ende ghemoet, ende van die ordinaris ontlastinghe der vuylicheyden.

Capittel XV.

Van dē rust eñ arbeyt.

NV van den rust ende arbeyt: Daer inne salmen mact houden/ want daer door worden die crachten versterct/ die leden wacker ghemaect/ die natuerlijcke hitte ontvonct/waer door die cost wort verteert/ ende door alle die leden ghedeelt/ ende het lichaem van alle onsuyuerheyt ontlast. Onma-

Onmatighen arbeyt opent te seer het lichaem/het beneemt die crachten eñ maect tlichaem slap ende cranck: ghelijck ooc leecheyt. Want in leecheyt worden die natuerlicke hitte eñ crachten beswaert/ende by na versmoort/ die door grooten arbeyt/wt worden ghepút ende verdwijnen. Het vierde deel des Dieets is slapen eñ waken/hier ist by na mede/ gelijct is met den rust ende arbeyt: Door het natuerlic slapē vergaet alle moeyheyt/ eñ worden die crachten vernieut/waer door men hem by daech ververst vint/ende vlijtich tot het werck. Door te veel werckens/worden dese crachten wt geput/eñ door te veel slapens beswaert/waeromme het lichaem traech wort/ ende vol vuylicheyt/eñ bequaem tot die pestilentiale dompē te ontfangen/

Slapē ende vvaken.

Nv van die affectie: door onversiēlijcke blijschappe/ wort het hert geopent/ ende die aengeborene hitte ende crachten trecken van daer/na het buytenste des lichaems/eñ laten het harte onbewaert/ teghen die pestilentiale vapeuren. Dit selfde gheschiet mede in gramschappe/eñ noch wort het bloet/ ghelijck ooc door die vreese ontstelt eñ geturbeert. Daer en bouen in vreese droefheyt/eñ gestadige sorge/is het herte benaut eñ die natuerlijcke crachten verdruct: door dese middelē/ is het lichaem tot die Peste gedisponeert/ eñ bereyt/als nv diemaels is gheleert. Soo sal een ygelijck dan/zijn moet eñ sinnen bedwingē/die zijn gesontheyt wil vorderen eñ bewarē.

Van die affectien.

Het leste deel des Dieets/ is die ghewoontelijcke ontlastinge der vuylicheden: het lichaem vergadert in hem veel vuylicheden/ van die welcke alst ontladen wort/soo vint het hem verlicht/eñ wort vā veel siecten bewaert/maer alst daer niet vā can ontlast wordē/alst behoort/so ist in groot perijkel/eñ veel siecten onderwerpen/eñ in weecke tijden cant die Peste qualic afweeren. Daerōme dan/ so salmen des morgens thooft kemmen/taen sicht wassen/ die ooren reynigē/die mont spoelē/ter stoel gaen/twater makē/tlichaem/ wrijuen. Die niet van selfs camerganck can crijgen/die sal die natuere met een steeck pille/ofte doort besigen van een Pest pille oft twee verwecken/ wantmen sonderlinghe sorghe moet dragen datmen niet hart van buycke en sy. Die loopende gaters hebben/ fistelen/ bloeyende damen/ruych zijn ofte eenich ander ghebreck / waer door het lichaem wort ghesuyuert/ die salmen in desen tijt/ niet wech nemen ende stoppen/want daer door pleechmen van die Peste bewaert te worden. Die vrouwen sullen sorghe draghen/dat haer stonden op haer tijt loopen/ ende het bloet suyueren; Venus werck te dickwils hanteeren/is nv niet alleen/maer altijt onghesont/ ende smorghens als die coste verteert is / ende niet des auonts met den vollen buyck / wilt dit werck / matelijck die dat gheoorlooft is volbrenghen/ maer wacht/ dat v die gheinfecteerde lucht noch verwarmt ende vermoeyt zijnde/niet beuangt/twelck sommighe een haestighe doot heeft veroorsaeckt.

Vā het ontlasten der vuyliche-den.

Van die ontlastinghe des lichaems, door aderlaten ende purgeren.

Capittel XVI.

VVien die ontlastinge van noode sy.

DEn beschreuen Dieet is nootlijck voor allen menschē/ die ontlastinge alleen voor den ghenen/ die inden Dieet/ haer ontgaen hebben/ waer door sy ofte in ouervloedicheyt des bloets eñ humeuren / ofte onsuyuerheyt der selfden eñ des lichaēs geuallen zijn. Die suyuer zijn vā lichaem/ eñ goede maet houden in eten/ ende drincken/ slapen ende waecken/ eñ andere leden des Dieets/ die hebben dese leeringe niet seer van doen/ ist dat sy een ghesont ende wel ghetempert lichaem hebben. Want in soodanige wort/ door purgeren/ ende aderlaten/ het lichaem geturbeert ende gheroert sonder profijt. Ouervloedicheyt ofte volheyt der aderen/ tsy van goet/ suyuer/ ofte onsuyuer bloet/ wort eygentlijck ende alderbeste gemindert/ door het openen van die Leuerader ofte Mediaen. Als die volheyt noch niet soo hooch ghecomen is/ dat die aderen ghespannen staen/ soo can men sonder aderlaten/ door ontreckinge des gewoontelijcken costs eñ dranck/ met een goede exercitie/ die wel in tijts verminderen/ ofte oock door een purgatie/ sonderlinghe als tbloet onsuyuer is. Oock mede coppen op die schouderbladeren/ ofte eers billen gheset/ ende diepe gevlijmt/ veruullen dicwils die plaetse van het aderlaten/ in den onwillighen ofte onbequamen. Dese openinghe des aders behoort te gheschieden/ soo haest alsser vermoeden is/ van die besmettinghe des luchts: nochtans oft dan versuymt ware/ soo dunct mijn dat selfde remedie/ in volheyt altijt goet te zijn/ maer het bloet en moet dan soo milt niet gelaten worden/ alst eertijdts soude/ ofte die volheyt vereyst/ op dat die besmette lucht gheen plaetse ghemaeckt worde: het welcke gheen perijckel is/ int matich laten/ ende het lichaem wort ontlast/ ende daeromme versterct/ teghen allen aenstoot/ ende bevrijt van het perijckel vant bederuen des bloets.

Hoe die volheyt gemindert vvorde.

VVanneer men aderlaten sal.

Hoe veel bloets datmen laten sal.

Hoe veel bloet datmen laten sal/ is onseecker/ ende qualijck int generaeckte segghen/ het hangt wt die grootheyt ende wijdtheyt der aderen/ ende volheyt des bloets / wt die crachten/ ghewoonte/ tijdt des Jaers/ ende andere aenmercken. Ghemeenlijck laetmen ses ofte seuen oncen/ hier machmen onder ofte bouen gaen/ nae het wtwijsen der ghewoontelijcken aenmercken/ die hier te langhe waren te schrijuen/ ende wel behoeuen die teghenwoordicheyt ofte raet van den Medecijn. Die oock grootelijck van noode is/ om een suyuer lichaem/ ende onsuyuer / met die verscheydenheyt van dio te onderkennen/ ende bequamelijck het lichaem te suyueren ende reynighen: want altijt en moet dat niet allekens gheschieden/ ghelijckmen op een leest/ niet alle menschen schoeden mach: ofte op een maet alle menschen cleeden. Nochtans worden seer ghepresen die pestilentiale pillen/ diemen in die Apteecke

Die pestilētiale pillē.

gemaect

gemaect vint van Aloe/Myꝛrhe/ en Saffraen/eñ veel schꝛijuen/dat hy vꝛy
is/ende onuerwinnelijck die die dicwils besicht/ouermits dat die Myꝛrhe
het lichaem suyuer hout/dat van den Aloe ghesuyuert woꝛt/ende den Saf-
fraen sterct het lichaem/ ende onderhout die crachten. Die Alephanghijn
pillen en zijn niet van minder crachte. Alsmen het lichaem wil suyueren/
soo salmen een dꝛagme (dat is een vierendeel loots) tot eender reyse ne-
men/alsmen dat alleen suyuer wil houden / soo salmen te dꝛye ofte meer-
der reyse/dat selfde ghewichte verbesighen/ende dat om den anderden ofte
derden dach/in plaetse van andere pꝛeseruatiuen/ die ick noch beschꝛijuen
sal. Van dese ghewichte mach een yeghelijck/ cleyn pillekens laten rol-
len/ ofte groote/euen ofte oneuen/na zijn believe. Men sal die versche ge-
rolt/ ende noch weeck zijnde besighen ende niet verdꝛoocht/ als in sommi-
ghe steden die vercocht woꝛden/op dat sy gheringhe smelten/ende die ma-
ghe niet te seer verdꝛoghen ende verwarmen/ ende daeromme ist ghera-
den/een weynich garst water ofte dierghelijcke/daer op te dꝛincken/om te
vercoelen ende te doen smelten. Somtijts eyscht die natuere andere/ ende
die vuylicheyt stercker pillen/ soo zijn van dese dan/een dꝛagme oock goet
in weecke tijden.

Hoemẽ die pillen ghebruyckt.

Andere pillen.

Neemt Rhabarbare eñ Aloe van elcx een deel. Agaricus/half so veel: van
Ghenber ende Mastic/het derdendeel/ van Caneel/ ende Zedoarie/
tvierdendeel/met het sappe van Zurinck/ofte syꝛoop van Lemoenen/
Gꝛanaten ofte dierghelijcke maect die pillen.

Alle menschen en connen geen pillen incrijgen/eñ somers eñ in heet we-
der/dienẽ beter dꝛancken/diemẽ maect van Manna/ Cassia/ Roosen/ Rha-
barbare/ Agaricus/ Sene/ghemengt/gheweyct ofte ghesoden in bequame
vochticheyt/na het wteysschen des tijts/eñ complerie der menschen/ ende
grootte der vuylicheyt/die oock dicwils noch stercker medecijnen vereys-
schen. Dicwils mede moet die vuylicheyt bereyt wesen/eñ het lichaem ge-
opent/eermen die behooꝛt/ofte can purgeren. Dit al wel te onderscheyden/
soude hier te langhe vallen te schꝛijuen/ende te seer wt die weghe ghéloo-
pen zijn/ende wil een yegelijck raden/ die hem beswaert vint/ende onghe-
sont/dat hy raet soeckt van die gheen/ die hem des verstaet ende hem per-
soonlijck sien.

Het lichaem vvort versterct met remedien van buyten ghebruyct.

Capittel XVII.

Nu ben ick gecomen/tot het leste/eñ pꝛincipaelste deel/om het lichaem
te wapenen tegen die Peste. Dit geschiet/als die ingeaessemde lucht
wert ghesuyuert/als het bloet/ende alle die leden van die ouerblijsselen der

suyvlicheyt worde gereynicht/ en bewaert/ va alle onsuyverheyt/ bederf en verrottinge: als die crachte der principale lede worde gesterct en vermeerdert. Hier toe helpen veel van die middelen/ tot vernielinghe van die pestilentiale dompen verhaelt. Hier toe helpt die voorseyde Dieet: maer sonderlinge dese naebeschreuen remedien/ soo van binnen als van buiten aengherecht. Die buyten remedien zijn dese. Het aensicht/ ende die handen salmen dicwils wasschen/ ende die mont spoelen/ met eeckich water/ ofte met rooswater/ wijn ende azijn bequamelijc gemengt: als een deel waters van roosen/ en violen/ die helft witten welrieckende wijn/ twierdendeel witten wijneeck ofte vlier eeck/ men mach hier noch wel profijtelijc instroyen/ en menge die wortel va Angelica/ Zedoarie/ die schellen van Citroenen ofte Araengen/ gestooten ofte gheheel. In dit selfde salmen ooc een spongie nat maken/ en dicwils ruycke: tot het ruycken zijn mede bequaem/ die welrieckende appellen/ als Araengeappelen/ Limoenen ende Citers. Oock mede die Ruyckballighens daer voor van is gheroert. Men sal die maken van die poeders om thuys te berooken geordonneert/ met ladanum/ ende een weynich houtscool alsmen die swart begheert. Wijnruyt is ooc profijtich gerooken/ in weecke tijden. Als mede die rueckerkens van roosen/ violen/ testeblommen/ en diergelijcke ghemaect. Door het gebruyck van alle dese/ wort die besmette lucht/ door die mont/ en nues gaende/ gesuyuert/ en vereenicht met die cracht der selfder remedie/ en voert die mede/ na het herte/ en die binnenste lede/ daer die mede haer werc toone/ tot bescherminge des lichaems/ en bederf des Pestes. Hier toe wert mede geraden/ datmen den oprechten Theriaca ofte Driakel sal ruecken/ men mach die oock wel aen die nues wrijuen/ en in den mont houde: tot het selfde profijt houtmen ooc inden mont/ en knautmen ghestadelijck die schellen ende saet van Citers/ Araengen/ Limoenen/ die wortel van Angelica/ ende Zedoarie. Door dese worden die venijnighe vapeuren onder die lucht ghemengt/ crachteloos ghemaect/ vernielt ende ghedoot/ al eer die door het aessemen aen het hert connen geraken/ die lucht vercoelt het lichaem niet alleen door den aessem/ maer oock door die openheyt des vels/ en sonderlinge daer die slachaderen zijn. Daeromme salmen mede bestrijcken/ met den Theriaca het slaep van den hoofde/ die pols/ en by sonder die borste/ bouen het herte: op therte salmen oock hangen een linnen ofte zijden kussentgen met dit poeder gevult. Neemt Carduus Benedictus/ Lauendel/ edel Mazeleyn/ Araenge schellen die wortel va Angelica/ van elcx een half loot/ Lignum Aloes/ Noote Muscaet/ Naghelen/ Benjoin/ van elcx een dragme/ een weynich Saffraen ende Styrax/ een grein Muscus. Mengt dit te samen/ ende doet het in het kussentgen. In die costelijcke ghesteenten aen die hant in een ringhe/ ofte aen therte ghedraghen/ setten sommige groot betrouwen/ dan ick duchte dat-

Om die hat mont, ende aensicht te vvasschen.

Tot trueccken bequame remedien.

Remedien om in den mont te houden.

Remedien op het hert te legghen.

Van die gesteete ende Eenhoorn.

ter met sulck ghebruyck luttel profijts can comen/ dienende tot bederf der pestilentiale dompen/ende bewaringhe der menschen. Den Eenhooren is huyden oock seer vermaert ende groot geacht/den Hertshoren geuen sommighe die selfde cracht. Dan alle dese zijn profijtelijcker ingehedroncken/ dan van buyten ghebesicht.

Het lichaem vvert ghesterct doort innemen der remedien.

Capittel XVIII.

Mẽ sal niet nuchteren in die lucht gaen.

Verscheydẽ remedien.

DOort imemen der remedien/salmen het lichaem aldus versien/eñ be-
waren. Des smorgens/al eermen hem in die lucht gheeft/salmen een
weynich ontbijtẽ/van sulcke cost als voorseyt is/ ende daer en bouen noch
het lichaem met dese remedien versterckẽ. Tot dit alle beyde dient een stuc
broots/in welrieckende wijn/ gheweyct eñ ghegeten/ofte in het sappe van
Limoenen/ van Araengen ofte in rooswater met eeck gemengt/ ofte in het I.
sappe van Surinck/ die dit te suer is ofte te cout/ die sal wat Cancels ende
Suyckers daer onder mengen. Somtijts salmen nemen/een deel Surincr
bladeren met broot. Men seyt dat hy dien dach gepreserueert is/die smor- II.
gens een vijge eet/met een halue noot/eñ vier ofte vijf bladeren van wijn- III.
ruyt/met wat souts. Andere nemen een weynich Angelica gestooten/ ende
drinckẽ dat met het water van roosen/violen/Carduus Benedictus/Sca- IIII.
biose/Goutblommen/ Surinck/ eñ dierghelijcke waters/ ghemengt met
rooseeck/eñ wijn. Op die selfde maniere besigẽ sommige Zedoarie/Tor-
mentille/Scordiũ/Carduus benedictus/Akeleysaet/die schellẽ vã Citers/ V.
Araengen/eñ diergelijcke ende sy zijn alle goet/ende men sal nv die een/nv
die ander nemen/op dat die natuere haer niet tot een dinck verwenne. Hier
by doetmen profijtelick een luttel bolus/ ist datmen die goet ende oprecht VI.
can vinden. Sommige nemen ooc brandewijn/andere laecken die/om dat
sy tbloet ontsteect eñ verhitt:in onse vochtige Nederlanden/in cout weder VII.
en machmen die niet gheheel verworpen. Groen loock eñ ayun met sout
eñ broot ghegeten/is oock een goet preseruatijf/voor den genen/ die sulcke VIII.
groue cost ghewoon zijn. Tusschen tijden salmen niet vergheten/ die pesti-
lentiael pillen te besigen/ in sulcker ghewichte ende maniere/ als voor ghe- IX.
leert is. Bouen al dese remedien is gheprcesen/ den oprechten Veneetschen
Driakel ofte Theriaca/als hy matelijck out is/ eñ ouer die vier Jaren ge- X.
mengt: die tot haren Jaren zijn gecomen/ sullen daer van nemen een drag-
me (dat is een vierendeels loots)/die iongher zijn/sullen min nemen. Men
sal die besigen alleen/ofte met wat suyckers/ofte menghen die met die wa-
teren voornoemt/ende daer na vijf ofte ses uren vertoeuen met eten. Den
Veneetschen Theriaca en versta ic niet alleen/ die te Venegien is gemaect/

maer die oprecht is/ ende van goede enckelen cruyden/ ofte simplicia: als het stof goet is/ eñ den meester zijn conste wel can: so ist alleleens waer het werc gemaect wordt. Ick houde den Theriaca soo goet/ die den seer Eervaren eñ Neerstighen Willem vander Kemp/ Apteecker binnen Utrecht Anno lxxxij. dispenseerden/ eñ daer ick ouer als toesiender/ ende ghetuyge zijnder getrouwicheyt van mijn medebroeders Medecijns der selfder stede was geordonneert/ als die gene/ die ons met des stadts segel van Venegien ouer wort ghesonden. Datmen op die marct/ ofte ooc inder Apteecke/ met geheel tonnichgens voor den Theriaca vercoopt/ is maer vergaderinge van een deel ghemeen/ ende dickwils verleghen cruyt/ ende verde verscheyden vanden oprechten Theriaca/ na het ghelt ende nauwe bedin-
XI. gen/ wort diewils den cooper bereuen. Den Mithridaet volcht seer na die deuchde vanden Theriaca/ ende inder selfder voegen gebesicht/ is ooc een
XII. bewaerder/ van die Peste. Men vint in die Apteecke noch veel conseruen eñ andere confectien te coope/ in desen tijde seer profijtich/ als zijn conserue van Roosen/ van violen/ van Buglosse/ Queenvleys/ eñ dese in warm weder. In cout weder conserue vã Munte/ vã Alssem/ van Sauie van Scridium/ Groenegenber/ geconfijte Alant/ geconfijte schellen van Citers/ eñ noch veel ander. Dese hebben geen seker tijt om te besigen/ dan men mach die alle uer gebruycken/ voor den eten eñ daer na/ vroech eñ laet. Ut dese worden geordonneert/ verscheydẽ preseruatiuen/ in sulcken forme/ als een
XIII. yeghelijck begheert. Dit is een goet poeder.

Neemt die wortel van Angelica/ Tormentille/ Zedoarie ende Alant/ van elcx een loot. Tsaet van Carduus benedictus/ Citers/ Araengen/ Surinc ende Akleyen van elcx een half loot. Die bladeren van Carduus benedictus ende Pimpinelle/ van elcx een hant vol. Vã wijnruyte een half hant vol. Testeblommẽ ende roode roosen/ van elcx een dragme. Die schelle van Citers ende Caneel van elcx een loot. Bolus Armenis drye vierendeel loots. Root Corael ende Peerlen/ van elcx een half loot/ Hertshoorn een dragme/ Eenhoorn een halue dragme. Stoot dese tot poeder/ eñ mengtse wel onder een. Van dit salmen een dragme nemen/ ende mengen dat met ghedistilleert water van Buglosse ofte Surinck ende drincken dat nuchteren.

Van dit poeder machmen oock maken/ pillen/ suyckercoecskens/ conseruen/ want die lust vanden menschen is verscheyden/ den welcken men dicwils sonder schade wel wat toe mach gheuen/ ende die veranderinghe/ is die natuer profijtelick.

XIIII. Die Pillen salmen aldus maken.

Neemt van dit poeder een dragme/ ende houdt dat met Syroop van Limoenen

moenen tot acht ofte neghen pillekens/ende besicht die nuchteren.

Die Suyckercoeckens aldus.

Neemt van dit poeder vier loot: ende witte Suycker een pont/ ofte soo veel alst ghenoech is/Laet die suycker smelten in rooswater/ ende als sy ghenoech ghesoden is/ soo doet het poeder daer onder/ cñ ghiet een coecken daer van: ende besicht tot eender reyse/drye vierendeel loots/ als ghy anders niet en ghebruyct. XV.

Een bequame Conserue ofte opiate salmen aldus ordonneren. XVI.

Neemt van voornoemde poeder dry loot. Vandẽ oprechten Theriaca/ ende Mithridaet/elcx twee loot. Conserue van Roosen/ Violen ende Succade elcx vier loot. Honich van Roosen soo veel alst noodich is/ ende menghet tot een Conserue ofte Electuarium/daermen dickwils nuchteren/een half loot van sal besighen.

Hier hebt hebt ghy beminde Leser/verscheyden middelen/om v van die Peste te preserueren ende bewaren/ leest die/ende ghebruyckse/ende ick hope dat ghy v van alle perijckel met Gods hulpe sult bevryen.

FINIS.

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK